

"BÖYLE BAĞLAR" HİKAYELERİ ÜZERİNDE MUKAYESELİ BİR ARAŞTIRMA

Yrd. Doç. Dr. Nerin KÖSE

Türkler'in "atlı-göçebe medeniyeti" dediğimiz hayat tarzını bırakıp "yerleşik medeniyet"e geçmeleri cemiyet ve aile içi çatışmalarıyla şehir hayatının; dolayısıyla hikâye konularının ortaya çıkmasını sağlamıştır. İlk defa Dede Korkut'ta kahramanlığın yanında aşkın ve bunlara bağlı olarak birçok entrik unsurun görüldüğü (1) bu türün daha sonraki dönemlerinde konularının ağırlık merkezi, aşkın lehine değişmiş; tali olaylar da çoğalmıştır.

Günümüze yakın tasniflerde ise halk hikâyeleri hem hacim olarak daralmış; hem de giderek aktüel konulara yer verdiği için yepyeni bir özellik kazanmıştır. Doğu Anadolu sözlü rivayetlerinin ve hikâyenin anlatıldığı bölgedeki mevzuların klasik halk hikâyelerimizdeki birçok motif ve epizotlarla zenginleştirilmesiyle meydana gelmiş ve adına "kaside" denilen (2) "Böyle Bağlar" hikâyeleri de bu tür yeni tasniflerdir. Bu sebeble Konya yöresinden derlenen birbirinin varyantı olan üç hikâye (3) üzerinde yapacağımız bu çalışmamızda, anlatmalardaki çeşitli motiflerin benzerlikleri ve farklılıkları üzerinde durulurken, halk hikâyeleriyle olan ilgisi de gözönünde bulundurulacaktır.

Herşeyden önce üç hikâye aynı şekilde klasik halk hikâyelerimizin ekseriyetinde gördüğümüz ve şemasını aşağıya aldığımız belli plâna uygun olarak anlatılmaktadır:

Kahramanın ailesinin tanıtılması

Kahramanın tanıtılması

Kahramanın macerası

*Düğün

*Gurbete gitme

*Kahraman gurbette iken

karsısının başkasına verilmesi

*Kahramanın memlekete döndüğü

Sonuç

Düğün

Şunu belirtelim ki, aynı şekilde anlatılmalarına rağmen, ilk bölümdeki motifler her hikâyede farklıdır. Konya varyantı Böyle Bağlar'da ilk bölümde "zaman", mevcutken, Rehani varyantında "zaman" motifi, "İzzet Bey Hikâyesi"nde ise "yer" motifi görülmemektedir. Ancak daha çok hikâyeyi anlatanla ilgili olan bu durum, hikâyelerin genel yapısında farklı bir durum yaratmaktan uzaktır.

İncelediğimiz üç hikâyede de kahramanın babası Ali İzzet Bey (Güler Tosun'dan derlenen metinde sadece İzzet Bey olarak geçiyor) (2, IV. Bölüm, s: 32, 10, 19) adında varlıklı, bağı bahçesi olan bir adamdır. Mesleği belirtilmemekle beraber kasaba eşrafından ve ticaretle uğraşan biri olduğunu tahmin etmek mümkündür. Bu haliyle kahraman halk hikâyelerinin ekseriyetinde karşımıza çıkan atı, askeri, sınırsız malı olan ve bütün ülkeye hükmeden "baba" tarifinden uzak, günümüzde hemen her yerde rastlayabileceğimiz türden biridir.

Konya varyantı ile Aşık Reyhani anlatması olan hikâyelerde vaka Malatya'da (2, s: 10) ve Diyarbakır'da (2, s: 19) geçer. Yani her hikâye de belli bir yere bağlı olarak anlatılmaktadır. "İzzet Bey Hikayesi"nde böyle birşey söz konusu değildir. (2, s: 32). Klasik halk hikâyelerinin bazılarında da rastladığımız bu durumun anlatanın derlendiği bölgede çok yaygın olması ve dinleyicinin unutmuş olmasıyla ilgili olduğunu sanıyoruz.

Her üç varyantta da Ali İzzet Bey'in (2, s:10) ve İzzet Bey'in (2, s: 32) biri kız, biri erkek olmak üzere ikişer tane evlat vardır ve adları Hüseyin ile Fatma'dır.

Reyhani anlatması olan "Böyle Bağlar" da ise Ali İzzet Bey'in herşeyi vardır ama, Allah ona bir oğlu çok görmüştür (2, s:19). Halk hikâyelerimizin ekseriyetinde gördüğümüz "çocuksuzluk" problemi ile kahramanın çocuğa kavuşma şekli (dua, büyütlü elma, kurban kesme, aç doyurma çıplak giydirme, cami veya imaret yaptırma v.b.) burada da karşımıza çıkmaktadır: "Zamanla Allah ona bir oğul verir" sözünden Ali İzzet Bey'in "Hüseyin" adını verdiği evladına kavuşmasının "dua" yoluyla olduğunu anlıyoruz.

Klasik halk hikâyelerimizde hiç görülmeyen, ilk defa bu anlatılarda karşımıza çıkan "torunsuzluk", her üç hikâyede de ortaktır. Ali İzzet Bey oğlunun evlenmesinin üzerinden epeyce uzun bir süre geçmesine rağmen sevebileceği ve oğlu ölünce malının kalabileceği bir torundan yoksundur (2, s:11, 19, 32).

Ali İzzet Bey'in oğlunun evlenmesinin üzerinden geçen, bir başka ifadeyle kahramanın torun özlemini çektiği süre Ahmet Lok derlemesi ile Reyhani anlatmasından yedi yıl olarak geçmektedir. Nitekin Ali İzzet Bey gelinine:

Yedi yıldır bağ beslerim (2, s: 11)
veya:

Yedi yıldır bağ becerdim (2, s: 20)
şeklinde "kendini bir torun sahibi yapmadığı" için sitem eder.

"İzzet Bey" adıyla bilinen varyantta ise çok farklı bir durumla karşılaştık. Hikâyenin nesir kısmında İzzet Bey'in on yıldır torun sahibi olmayı beklediği (2, s: 32) ifade edilmişken nazım kısmında bu süre:

Yedi yıldır bağ becerdim yavrum can
(2, s: 33)

şeklinde, belirtilmektedir. Yedi yıllık sürenin her üç varyantta da aynı şekilde tekrar etmesi bize klasik halk hikâyelerimizdeki "nazım kısımlarının anlatının değişmemesi gereken kısımları olduğu ve bu cihetle anlatıcının şiirleri aynen tekrar etmeye çalışması" (1, s: 51, 112) geleneğinin, güntümüze yakın tasniflerde de gözönüne alındığını göstermesi açısından çok önemlidir.

Her üç hikâyede de Ali İzzet Bey'in torun sahibi olamamasına sebep, "oğlu Hüseyin'in iktidarsızlığı"dır. Güler Tosun'dan derlenen varyatta bu durumun sebebi belirtilmemekle beraber (2, s: 33); Reyhani anlatmasında "şeytanın (2, s: 11); Ahmet Lok derlemesinde ise "babanın yersiz dua etmesi"nden dolayı Allah'ın Hüseyin'e verdiği ceza" (2, s: 19) olarak ifade edilmektedir. (Klasik halk hikâyelerimizde hiç görülmeyen "torunsuzluk" ve iktidarsızlık" konuları üzerinde bir başka yazımızda geniş olarak durulacaktır.)

"Kaynatanın gelini ile birlikte bağlarına gidip çayını orada içmek istemesi ve yedi yıldır kendisini torun sahibi yapmadığı için bir "hane" ile sitem edip, suçlu ona yüklemesi her üç varyantta da aynıdır (2, s: 11, 19, 33). Bilindiği gibi klasik halk hikâyelerimizde çocuksuzluk ya

"Kerem ile Aslı" da olduğu gibi aynı dertten muzdarip üst düzeyde yönetici durumunda olan iki kişinin hanımları (4) veya kendileri; ya "Latif Şah"ta olduğu gibi padişahla (Gamsız Şah) karısı (Şemsinur) arasında (5) konuştukları; ya da kahramanların kendi kendilerine (6) dertlendikleri bir konudur. Oysa kasidelerin temelini teşkil eden ve halk hikâyelerindeki çocuksuzluğun yerini aldığı tahmin ettiğimiz torunsuzluk problemi, Böyle Bağlar hikâyelerinde gelin ile kaynata arasında konu edilmektedir.

Ayrıca sadece Reyhani anlatmasında karşımıza çıkan ve kaynatanın:

*Yüce dağlar karsız olmaz
Yiğitler ikrarsız olmaz
Başka bahçeyi besleyelim
Oğul bağı barsız olmaz* (3, s: 20)

şeklinde "çocuğu olmadığı takdirde başka gelin alabileceğini" belirtmesi de ilk defa üzerinde çalıştığımız hikâyelerde konu edilmektedir. Bunun temelinde-günümüzde pek çok yörede de görüldüğü üzere yeni evli bir çiftin çocuklarının olmayışında suçun daha çok gelin yüklenmesi" fikrinin yarattığı tahmin ediyoruz.

İşte bütün bunlar halk hikâyelerimiz için yepyeni birer motif olarak karşımıza çıkmakla beraber hem gerçek hayattan izler taşıması, hem de hikâyelerimizi romana yaklaştıran entrik unsurların en yénilerinden olması dolayısıyla önemlidir.

Ali İzzet Bey'in oğlu Hüseyin'in karısının "çocuk sahibi olamayışının suçunun kendisinde olmadığını; oğlunun iktidarsızlığı yüzünden yedi yıldır gerdeğe giremediğini" (2, s: 12, 20, 34) babasına söylediğini duyması üzerine gurbete gider. Yani oğulun karısını ve aile ocağını bırakıp memleketinden ayrılması, yedi

yıldır sakladığı sırrının karısı tarafından ifa edilmesidir. Oysa klâsik hikâyelerde Aşkın gurbete gidişi ya sevgilisine kavuşmak için kendisine şart olarak sürülen başlık parasını kazanmak (7, s: 50-51) onun muhtemel bir tehlikeden korunması (8, s: 4); ya da kötü niyetli biri tarafından kaçırılması (9, s: 3) v.b. sebeplerle gurbete gitmekteydiler.

İlk defa Böyle Bağlar Hikâyelerinde rastladığımız "kahramanın gururunun yaralanması sonucu başka diyarlara gitmesi", hikâyenin anlatıldığı yöreden yani gerçek hayattan izleri aksettirmesiyle olduğu kadar günümüze yakın tasniflerdeki entrik unsurların çokluğunu ve çeşitliliğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Yine her üç varyantta da Hüseyin'in gurbette inşaat işçisi olarak hayatını kazandığını görüyoruz (2, s: 13, 21, 34). Oysa klâsik hikâyelerde kahraman gurbette iken saz çalarak hayatını kazanırdı (7, s: 53-82).

Yine ilk defa üzerinde çalıştığımız metinlerde karşımıza çıkan bu durum halk hikâyelerimizdeki kahramanların giderek daha değişik vasıflarla ortaya çıkmaya başladığını ifade etmekte; "gurbete gitme sebebi"nde de olduğu gibi, anlatımın yaygın olduğu yöreden pek çok motifi aldığını göstermektedir.

Kahramanın memleketinden ayrılıp gittiği yere, yani "gurbet"e gelince... Ahmet Lok'tan derlenmiş olan metinde Suriye'ye (2, s: 13); Reyhani varyantında Bağdat'a (2, s:21); Güler Tosun'dan alınan hikâyede ise daha yakın bir yere, İstanbul'a (2, s: 34) gider. Hikâye kahramanın gurbette iken gittikleri yerlerin uzaklığı ve yakınlığı ile farklı mekânlardan oluşunun/daha çok "anlatıcıya göre gurbet kavramının ifade ettiği manâ"ya bağlı bir durum olduğunu sanıyoruz.

Gerek kahramanın gurbete gitmesi ve bu gidişin bağlı olduğu sebep; gerekse gidilen yer ve kahramanın orada meşgul olduğu meslek şekli, günümüze yakın tasniflerdeki unsurların, eskilere oranla daha fazla ve gerçek hayatta da rastlayabileceğimiz türden olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

Varyantların hepsinde de kahramanın iktidarsızlığı İslâmi unsurlara bağlı olarak ve hikâye sonunda ortadan kalkar. Hüseyin ya Allah'a yaptığı dua kabul edilince (2, s: 17, 23) ya da yolda gördüğü yaşlıca ihtiyara (ki bu Hıdır'dır) "gurbetten gelenin umduğu şey" olan ufacak hediye (çay ve şeker) verince (2, s: 35) iktidara kavuşur. Yani, söz konusu anlatılarda bu durum, Hızır yardımıyla gerçekleşir. Klâsik halk hikâyelerimizde kahramanın çocuğu kavuşmasını sağlayan büyülmeyi veren (11, s: 4); Aşkın gurbetten dönüşünde 3 günlük yolu göz açıp kapayana kadar alabilen atı ile onu, evlenmek üzere olan sevgilisine-genellikle son anda-yetiştiren (7, s: 86-88) Hızır, burada da olağanüstü özellikleri olan bir varlık olarak ve sadece ilk defa Böyle Bağlar hikâyelerinde gördüğümüz üzere yepyeni bir görevi (kahramanın iktidarsızlığını giderme) yüklenmiş bir kimlikle karşımıza çıkmaktadır.

Kahramanın gurbetten dönme sebebine gelince... Reyhani anlatması ile Güler Tosun'dan derlenen hikâyeler'de Hüseyin birlikte çalıştığı ve daha önceden kavga ettiği arkadaşının "Ali İzzet Bey'e oğlunun öldüğünü bildiren bir mektup yazdığını itiraf etmesi" üzerine memleketine dönmeye karar verir (2, s: 21, 34). Ahmet Lok'tan derlenen metinde ise oldukça farklı bir durumla karşı karşıyayız: Burada kahraman "yeteri kadar çalıştığına karar vermesi" üzerine

dönüş hazırlıklarına girer (2, s: 14). Oysa Aşık hikâyelerimizde gurbetten dönme ya sevgiliden alınan bir haber üzerine (7, s: 76-77) ya da kardeşinin, kahramanı bulması (9, s: 208) suretiyle gerçekleşmekteydi. Bu olayın kasidelerde değişik bir şekilde ortaya çıkması hikâyenin yaygın olduğu veya teşekkül ettiği yerdeki aktüel hadiselerin, anlatıya geçmesiyle olduğu kadar, anlatıcıyla ve dinleyici kesimiyle de ilgilidir.

"Herhangi bir sebeble kahramanın birlikte amelelik yaptıkları arkadaşının babası Ali İzzet Bey'e oğlunun öldüğünü bildiren kara haberi mektupla bildirmesi motifi, her üç varyantta da aynıdır. (2, s: 13, 21, 34). Bu haberi yazan kişi hikâyelerden Güler Tosun anlatmasında Hasan (2, s: 34), Ahmet Lok derlemesinde ise Keî Mehmet (2, s: 13)tir. Reyhani anlatmasında ise sadece "beraber çalıştığı arkadaşı" (2, s: 21) olarak geçmesinir, anlatıcının ya da nakledenin unutmaması ile ilgili olduğunu tahmin ediyoruz.

Şunu da belirtelim ki, bu motif klâsik halk hikâyelerinin bazılarında aynı şekilde geçmektedir. Bir farklılık, Aşık hikâyelerimizde bu mektubu yazan ya da gönderen Aşkın sözlüsü ile evlenmek isteyen bir başka kişidir ve ekseriyetle de asıl kahramandan daha varlıklı, daha yüksek düzeydedir (7, s: 99). Kasidelerdeki bu farklı durumun, değişen hayat şartlarının meydana getirdiği zümrelerin daha da çoğalmasına bağlı olduğunu sanıyoruz.

Gelelim kocası ölen gelinin bir başkasıyla evlendirilmeye kalkışılması motifi. Sadece iki varyantta gördüğümüz üzere Ali İzzet Bey, oğlu Hüseyin'in öldüğünü bildiren mektubu alınca gelini Senem'i, Ahmet Lok derlemesinde "kocası olmayan gelinin kaynatasının evinde

kalmamasının doğru olmayacağını" (2, s: 13); Reyhani anlatmasında ise "gelinin hayatını" (2, s: 21) düşündüğünden, evlendirmeye karar verir. Güler Tosun'dan derlenen metinde ise böyle bir şey yoktur. Bu hikâyede Senem'in evlendirilmesi kaynatası tarafından değil; "kan kardeşi Kahraman Ağa'nın Senem'i oğluna istemesi" şeklinde ortaya çıkar (2, s: 34).

Gelinin evlendirilmek istendiği kişiler, bütün varyantlarda aynıdır: Senem'in ikinci defa gelinlik giydiği bu düğünün damadı Kahraman adlı birinin oğludur (2, s: 13, 21, 34). Ancak Kahraman Ağa'nın Ali İzzet Bey'le olan yakınlık derecesi her hikâyede farklıdır: Ahmet Lok anlatmasında Kahraman Ağa, Ali İzzet Bey'in arkadaşı (2, s: 13); Güler Tosun anlatmasında ise kan kardeşidir (2, s: 34). Reyhani anlatmasında ise "çok sevdiği biri" (2, s: 21) şeklinde nitelendirilmesi onu "en güvendiği ve beğendiği bir arkadaşı" olarak düşünmemize yol açmaktadır. (Bu konu üzerinde bir başka makalemizde durulduğu için, ayrıntıya girilmeyecektir.)

Hikâyelerin hepsinde de Hüseyin memleketine döndüğü zaman Senem telli duvaklı gelin olmuş; düğün alayı at üstündeki gelini, yeni yuvasına doğru götürmektedir (2, s: 14, 21, 36). Kahraman'ın son anda ve tam zamanında tekrar ortaya çıkması ve karısını alıp götürmesi, klasik halk hikâyelerimize benzerdir. Bilindiği gibi bu tür hikâyelerde aşık, bir başkasıyla evlenmek üzere olan gelinin kına gecesi eğlencesinde ortaya çıkar (7, s:). Ancak sevgili klasik halk hikâyelerinde ilk defa; üzerinde çalıştığımız kasidelerde ise ikinci defa evlenmek üzeredir.

Böyle Bağlar Hikâyeleri'nin hepsinde de mutlu bir son söz konusudur: Senem

at üstünde gelin giderken, öldü sanılan kocası Hüseyin, düğün alayının önüne çıkar ve birbirlerine kavuşurlar (2, s: 19, 24, 38).

Ayrıca, en canlı örneğini Aşık Garip'te gördüğümüz gurbetten dönen kahramanın kızkardeşi ile sevgilisiyle evlenmek üzere olan yeni damat adayının evlenmesi (7, s: 99), varyantların hepsinde de aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır: Senem'in kocası Hüseyin'e kavuşması üzerine Ali İzzet Bey Kahraman Ağa'ya "düğün alayının boş gitmesine gönlünün razı olmayacağını, bu sebeple Senem'in yerine kızı Fatma'yı gelin olarak kabul etmesini" teklif eder. Buna razı olan Kahraman Ağa da Fatma'yı teliyle duvağıyla evine götürür (2, s: 19, 24, 38).

Gelelim kahramanın ölümünün (burada öldü haberi) evde kalan üzerindeki etkilerine... Varyantların hepsinde de Hüseyin'in kızkardeşi Fatma ağabeyinin öldü haberini alınca karalar giyer ve dönene kadar da yas tutar (2, s: 17, 23, 34). Yine bütün hikâyelerde olduğu üzere aradan geçen onca yıl sonunda karşılaşmalarında birbirlerini tanıyamazlar. Zira Hüseyin'in gurbete gidişinde küçük bir çocuk olan Fatma, o döndüğünde gelinlik bir kız olmuştur (2, s: 17, 24, 37). İlk örneğini yine Aşık Garip'te gördüğümüz (7, s:) bu motif, Böyle Bağlar Hikâyelerinde geçen zamanın etkisini, gerçek ölçülerle verebilmiş; hatta bu etkinin sebebini çeşme başında su dolduran kız, Hüseyin giderken yedi yaşında olan kardeşi Fatma'dır. "(2, s: 23) şeklinde realist bir ifadeyle açıklmıştır.

Ali İzzet Bey ise oğlunun öldüğünü bildiren mektubu aldığı anda bir varyantta ağlaya ağlaya kör olur (2, s: 35); Ahmet Lok derlemesinde hasta olup, yataklara düşer (2, s: 18); Reyhani anlatma-

sında ise üzülmekle birlikte kendini kapıp koyuvermez (2, s: 21)

Sadece Güler Tosun'dan derlenen hikâyede konusu edilen annenin oğlunun ölümüne ağlamaktan ve üzüntüsünden dolayı öldüğünü görüyoruz (2, s: 35). Hikâyelerin hemen hepsinde görülen "acı haberin aile fertleri üzerindeki tesiri"nin her hikâyede farklı şekillerde karşımıza çıkmasının, anlatıcısı ile ilgili bir durum olduğunu tahmin ediyoruz.

Hikâyelerin hepsinde de oğlunun iktidarsızlığını gelininden duyan; Hüseyin'in bu itirafı duyması üzerine memleketini terketmesi Ali İzzet Bey'de itiraz vesilesi olmaz ve ondan haber gelene kadar hiç arayıp sormaz. Zira bugün Anadolu'nun pek çok yöresinde yaygın olan düşünceye göre, "erkek evlât, ailenin temelidir, ana babasının yaşlılık güvencesidir. O sebeple, onun kusuru sadece kendisine ait değildir; aileyi, hatta sülaleyi bile ilgilendiren bir durumdur." O yüzden Ali İzzet Bey gurur kırıcı, küçük düşürücü olan iktidarsızlık probleminin çevreden duyulması halinde şerefinin lekeleneyeceğini düşünür. Oğul da bunun farkında olduğu için gece gizlice evinden ayrılıp gurbet yollarına düşecek; baba da onun arkasından gözyaşı dökmeyecektir. Bu sebeple hikâyelerde yas ve üzüntü, Hüseyin'in ölümü ile ortaya çıkan bir durumdur. Zira Türk düşüncesine göre ölüm şerefsiz yaşamaktan daha iyidir.

Görüldüğü gibi ilk defa kasidelerde ortaya çıkan ve gerçek hayattaki şekliyle yorumlanan bu motif, hikâyelerin realist yönünü daha da kuvvetlendirici bir faktördür

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki, her üç varyant da -ufak tefek farklarla aynıdır. Gerek anlatım, gerekse hikâyelerin anlatıldığı yer ile ilgili olan bu bö-

lüm, motiflerin aynı hikâyenin değişik varyantları olduğu daha iyi izah etmektedir. Ayrıca gerçek hayattan aldığı pek çok motifin yansırı eski motiflerin yerel ve daha realist bir renge bürünmüş olması da, son dönem Türk halk hikâyelerimizin karakteri üzerinde bir sonuç varmamızı sağlayan unsurlardır.

NOTLAR

1. BORATAV, Pertev Naili, "Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği", Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1946, s: 35.
2. KÖSE, Nerin "Türk Halk Edebiyatında Kısa Hikâyeler", Dokuz Eylül Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Ed. Anabilim Dalı, İzmir 1989, s: 79 III. Bölüm (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
3. BALBAY, Şaban, "Konya İli Halk Hikâyeleri", Atatürk Üni. Ede. Fak. Erzurum 1973, (Lisans Tezi).
4. YIĞITLER, H. Zekâi, "Kerem ile Aslı", Öğün Yayınları, s: 8.
5. "Latif Şah Hikâyesi", Ege Üni. Ed. Fakültesi, Halk Ed. Arşivi, Çıldırh Aşık Şenlik Anlatması, II-6, s: 1.
6. MAĞRUPI, ŞEYDAYI, ŞABENDE "Destanlar", Türkmenistan Neşriyatı, Aşkabat 1982, s: 161.
7. KOROK, Daniş Remzi "Aşık Garip Hikâyesi", Yelken Matbaası, İstanbul.
8. "Umman Bey ile Benli Hacer Hanım Hikâyesi", Ege Üni. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Arşivi, V-7.
9. "Büryan ile Güldane" Ege Üni. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Arşivi, II-5.
10. ERGİN, Muharrem, "Dede Korkut Kitabı", Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986.
11. GÜRGEN, Fevzi, "Tahir ile Zühre", Doyuran Mat., İstanbul 1976.